

ROBERT ZIĘTEK

ORGANIZACJA UKRAIŃSKICH NACJONALISTÓW W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Wybuch wojny zastał OUN podzieloną i osłabioną. Śmierć Konowalca w 1938 r. wywołała głęboki kryzys w łonie OUN i doprowadziła do odrodzenia wyciszonych na razie sporów wewnętrznych pomiędzy Krajową Egzekutywą – „młodymi” i PUN-em – „starymi”, koncentrujących się wokół kwestii przywództwa w OUN¹. Konflikt jeszcze bardziej zaognił się po II Kongresie Ukraińskich Nacjonalistów, który odbył się w Rzymie w dniach 27-28 sierpnia 1939 r. Kierownictwo PUN-u, powołując się na wątpliwej wiarygodności testament Konowalca, doprowadziło do wyboru nowego przewodniczącego². Został nim płk Andrij Melnyk reprezentujący środowisko emigracyjne. Postanowienia Kongresu, na który nie przybyli przedstawiciele „kraju”, oznaczały utrwalenie dotychczasowego stanu rzeczy, a więc pozostawienie kierownictwa organizacji w rękach grupy „starych”. Wybuch wojny stonował spory i na jakiś czas oddalił zasadnicze rozstrzygnięcia³.

Mgr ROBERT ZIĘTEK – historyk, zajmuje się najnowszą historią Ukrainy; adres do korespondencji: ul. Mieszka II 2/8, 59-800 Lubań Śląski.

¹ Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów została powołana na I Kongresie Ukraińskich Nacjonalistów, odbywającym się w Wiedniu w dniach 28 I-3 II 1929 r. Powstanie OUN było ostatnim etapem konsolidacji ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego, rozpoczętego w 1927 r. W kongresie uczestniczyli przedstawiciele Ukraińskiej Organizacji Wojskowej – UWO, Legii Ukraińskich Nacjonalistów – ŁUN, Związku Ukraińskiej Młodzieży Narodowej – SUNM, Grupy Ukraińskiej Młodzieży Narodowej – HUNM. Przewodniczącym OUN wybrano płk. Jewhena Konowalca, dotychczasowego komendanta UWO. Szerzej: R. W y s o c k i, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003, s. 71-76, 89-114; P. M i r c z u k, *Narys Istoriji OUN*, t. I, Mjunchen–London–Nju-Jork 1968, s. 75-100; R. T o r z e c k i, *Geneza Rozłamu w Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1969, t. V, s. 149-150.

² M i r c z u k, dz. cyt., s. 573-577.

³ T o r z e c k i, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 27.

Bandera i inni zwolnieni z więzień we wrześniu 1939 r. członkowie OUN, nie zaakceptowali uchwał zjazdu rzymskiego, uznając Melnyka za uzurpatora⁴. Dość szybko przejęli kontrolę nad ocalałymi strukturami „krajowej” OUN, w tym również na terenach okupowanych przez Sowieców. Sytuacja międzynarodowa, jaka powstała po rozbiciu Polski, umocniła pozycję i znaczenie zwolenników Bandery, dając im dodatkowe argumenty w rozgrywkach z PUN-em. Oprócz zarzutu bezprawności działań, jaki kierowano pod adresem *Prowidu*, „młodzi” oskarżali kierownictwo emigracyjne o nadmierną uległość wobec Niemców, którzy już dwukrotnie – w sprawie Ukrainy Zakarpackiej i przy okazji paktu Ribbentrop-Mołotow – udowodnili, że nie liczą się z interesami Ukraińców. Obóz Bandery stał na stanowisku niezależności własnej polityki, co oznaczało, iż spraw ukraińskich nie należy pozostawiać na łaskę i niełaskę czynników zewnętrznych, ale poprzez własne działanie aktywnie wpływać na rozwój wypadków i decydować w ten sposób o własnym losie. Postulowana większa samodzielność na arenie międzynarodowej nie oznaczała oczywiście zmiany generalnej linii ukierunkowanej na współdziałanie z Niemcami. Zarówno zwolennicy Bandery, jak i kierownictwo PUN-u w obliczu nieuchronności konfliktu z ZSRR zamierzali stanąć po stronie III Rzeszy⁵.

Różnice dzielące „młodych” i „starych” były już na tyle głębokie, że nie udało się ich przezwyciężyć w drodze bezpośrednich negocjacji, jakie w styczniu 1940 r. odbyły się z inicjatywy Bandery we Włoszech. *Prowid* OUN, odrzucił propozycje „młodych” dotyczące rozpoczęcia walki partyzanckiej na sowieckiej Ukrainie i utworzenia ukraińskiego legionu, walczącego po stronie Finów. Do porozumienia nie doszło również w kwestii zasadniczej, tj. przywództwa w OUN. PUN w dalszym ciągu podtrzymywał swoje stanowisko co do legalności wyboru A. Melnyka, czego z kolei nie akceptowali zwolennicy Bandery⁶.

Do definitywnego rozłamu w OUN doszło 10 lutego 1940 r., kiedy to zwolnieni do Krakowa zjazd przedstawicieli „kraju” powołał „frakcję rewolucyjną OUN” (OUN-R, określano również mianem *samostyjnykiw-derżawnykiw* (OUN-SD), czy po prostu OUN banderowskie (OUN-B)), nie uznającą zwierzchnictwa PUN-u. Ich oficjalnym programem stały się wysuwane wcześniej hasła umasowania walki na Ukrainie i doprowadzenia w ten sposób do wybuchu powsta-

⁴ M i r c z u k, dz. cyt., s. 577.

⁵ R. T o r z e c k i, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945*, Warszawa 1972, s. 213-215, 221-224.

⁶ J. A r m s t r o n g, *Ukrainian Nationalism*, New York-London 1963, s. 55.

nia⁷. Banderowcy przy wsparciu Abwehry przystąpili do wzmacniania swoich struktur na Zachodniej Ukrainie, które uniknęły rozbitcia przez sowieckie służby specjalne. Dla odmiany, frakcja melnykowska (OUN-M), bardziej zachowawcza od banderowców, przejęła inicjatywę w Generalnym Gubernatorstwie, gdzie za akceptacją Niemców bujnie rozwinęły się wszelkiego rodzaju ukraińskie instytucje. Pod wpływem grupy Melnyka znalazł się reprezentujący Ukraińców w GG Ukraiński Centralny Komitet – UCK, kierowany przez prof. Wołodymyra Kubijowycza⁸.

Stan faktycznego rozbitcia OUN potwierdził powtórnie zwołany do Krakowa w kwietniu 1941 r. II Kongres. Wybrał on Stepana Banderego na przewodniczącego „frakcji rewolucyjnej”. Kongres w obliczu nadciągającej wojny z ZSRR skonkretyzował założenia programu politycznego OUN-R. Istotą jego, oprócz przypomnienia zasadniczego celu działalności nacjonalistów, było wyrażenie woli współdziałania z III Rzeszą w walce z komunizmem. W uchwałach kongresu znalazły się też elementy antypolskie i antysemickie⁹.

Rozbieżności dotyczące taktyki politycznej i metod walki niepodległościowej nie przeszkadzały obu frakcjom w nawiązaniu bliskiej współpracy wojskowej z Wehrmachem, Abwehrą i innymi niemieckimi służbami. Współpraca była korzystna dla obu stron. Ukraińcy uzyskali możliwość wojskowego przeszkolenia części swoich kadr, które w przyszłości zamierzali wykorzystać jako załóżek armii ukraińskiej. Co najmniej od połowy 1940 r. w składzie specjalnego pułku szkolnego „Brandenburg” szkolili się Ukraińcy, skierowani tam przez OUN, zarówno banderowską jak i melnykowską. W 1941 r. zorganizowano z nich dwa bataliony: „Rolland” i „Nachtigall” z zamiarem użycia w kampanii przeciwko ZSRR¹⁰. Wydaje się, że Niemcy, godząc się na powstanie tego typu jednostek, widzieli w Ukraińcach jedynie element pomocniczy, przydatny do wykorzystania w działaniach dywersyjno-sabotażowych na tyłach Armii Czerwonej. Nie wiązali z nimi natomiast żadnych planów natury politycznej.

⁷ T o r z e c k i, *Polacy i Ukraińcy*, s. 58.

⁸ *Encyklopedia Ukrainoznawstwa*, t. IX, Lwiv 2000, reprint wydań 1955-1984, s. 3441-3445; J. P a s t e r n a k, *Narys istoriji Chołmszczyzny i Pidlaszczia*, Winnipeg 1968, s. 253-254; Z. M a n i k o w s k i, *Między Wisłą a Bugiem. Studium o polityce okupanta i postawach społeczeństwa*, Lublin 1978, s. 69-123.

⁹ T o r z e c k i, *Polacy i Ukraińcy*, s. 61.

¹⁰ W. K o s y k, *Ukrajina i Nimeczczyna u druhij switowij wijni*, Paryż– Nju-York–Lwiv 1993, s. 104-105.

Obóz banderowski nie zamierzał jednak biernie czekać na rozwój wypadków. Następnym krokiem, zmierzającym do wcielania w życie planów restytucji państwowości ukraińskiej było powołanie 22 czerwca 1941 r. Ukraińskiego Komitetu Narodowego, złożonego głównie z banderowców i przedstawicieli innych ugrupowań nurtu niepodległościowego, z wyjątkiem OUN-M. Komitet przekazał władzom niemieckim memorandum, którego istota sprowadzała się do konkluzji, iż oczekuje on od Niemiec działań zgodnych z narodowymi interesami Ukraińców i ich dążeniem do niepodległości¹¹. Szybkie postępy Wehrmachtu na Ukrainie zachęciły banderowców do działania. 30 czerwca, to jest w dniu zajęcia Lwowa przez batalion „Nachtigall, Ukraiński Komitet Narodowy proklamował odnowienie państwowości ukraińskiej, powierzając misję tworzenia rządu Jarosławowi Stećce, bliskiemu współpracownikowi Bandery. Akt 30 czerwca był ewidentną próbą postawienia Niemców wobec faktów dokonanych. Banderowcy liczyli zapewne na to, iż wydarzenie to zmusi kierownictwo III Rzeszy do uznania rządu Stećki jako podmiotu, z którym należy się liczyć. Ci jednak nie zamierzali traktować Ukraińców jak równoprawnych partnerów.

Działania Ukraińców znacznie wykroczyły poza ramy wyznaczone im przez Hitlera. Akt 30 czerwca był raczej wyrazem wiary w moc sprawczą czynu, choćby nawet pozbawionego realnych szans powodzenia, niż przejawem trzeźwej kalkulacji politycznej. W kierownictwie III Rzeszy ścierały się dwie zasadnicze koncepcje prowadzenia polityki wobec Ukrainy. Pierwsza, forsowana przez Rosenberga, przewidywała po pokonaniu ZSRR, nadanie pewnych form niezależności niektórym zamieszkującym tam narodom. Odnosiło się to również do Ukraińców. Rosenberg uwzględniał możliwość utworzenia buforowego państwa ukraińskiego jako przeciwwagi dla Rosji. Druga koncepcja, której bliższy był Hitler, Himmler i kręgi gospodarcze Rzeszy, sprowadzała się do wykorzystania terenów postsowieckich, w tym także Ukrainy jako zaplecza surowcowego i rezerwuaru taniej siły roboczej. Od początku wojny z ZSRR przeważała właśnie ta koncepcja¹².

Odpowiedzią Niemców na ogłoszenie przez Ukraińców niepodległości było zastosowanie represji. We wrześniu 1941 r. aresztowano członków rządu Stećki oraz liderów OUN-R. Do końca roku do obozów koncentracyjnych i więzień trafiło około 300 banderowców, w tym m.in. S. Bandera (KL Sach-

¹¹ Tamże, s. 112.

¹² T o r z e c k i, *Kwestia Ukraińska*, s. 193-316; K o s y k, dz. cyt., s. 89-100, 109-112, 124-127.

senhausen), J. Stećko, Lew Rebet (KL Auschwitz). Po zatrzymaniu Bandery obowiązki *prowidnyka* OUN-B przejął Mykoła Łebed¹³. Represje nie omiły również melnykowców, którzy, podobnie jak banderowcy, posuwali się za frontem w ramach tzw. grup pochodnych, przejmując administrację i włączając się do odbudowy życia narodowego i społecznego. Powrót na Ukrainę zbiegł się w czasie z zaostrzeniem konfliktu pomiędzy obiema frakcjami Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Podłożem ich była rywalizacja o wpływ na zajętych przez Niemców terenach. Na skutek bratobójczych walk tylko w 1941 r. zginęło co najmniej kilkudziesięciu działaczy obu grup, w tym m.in. Omelian Senyk i Mykoła Ściborśkyj (OUN-M).

Zdławienie latem 1941 r. próby restytucji ukraińskiej państwowości, przy jednoczesnym wcielaniu przez hitlerowców w życie założeń polityki wschodniej, nieco skorygowało linię polityczną ruchu nacjonalistycznego. Postępowanie hitlerowców wywołało głęboki wstrząs w środowisku nacjonalistów, ale uważali oni zarazem, że dalsza współpraca z Niemcami jest możliwa, o ile zaprzestaną prześladowań OUN i zgodzą się uznać prawo Ukraińców do niepodległości. Świadczą o tym postanowienia I Konferencji OUN-B, jaka odbyła się we wrześniu we Lwowie. Było to w zasadzie stanowisko wspólne dla banderowców i melnykowców. Niemniej jednak wrocie poczynania Niemców zmusiły OUN do przejścia do konspiracji; we wrześniu 1941 r. uczynili to banderowcy, a w listopadzie grupa Melnyka. Jesienią pojawiły się też pierwsze ulotki o treści antyniemieckiej, kolportowane przez OUN-B¹⁴. Niepowodzenie aktu 30 czerwca zniechęciło banderowców do podejmowania bardziej aktywnych działań. Przyjęli oni taktykę biernego oporu i śledzenia dalszego rozwoju wypadków.

Po zajęciu Naddniestrza i Lewobrzeżnej Ukrainy, Niemcy przystąpili do bezwzględnej eksploatacji ukraińskiej gospodarki, jej bogactw naturalnych i zasobów żywnościowych. Na barki administracji okupacyjnej nałożono obowiązek pozyskania ogromnych ilości surowców energetycznych – rud, a zwłaszcza żywności – wywożonych do Rzeszy lub przeznaczonych bezpośrednio na potrzeby frontu. Ze szczególną bezwzględnością polityka ta prowadzona była na obszarze *Reichskommissariat Ukraine*, obejmującego całą środkową Ukrainę od Prypeci, aż po Morze Czarne. Jesienią 1941 r. nasiliły się też represje. Początkowo skierowane były głównie przeciwko Żydom, komunistom i żołnierzom Armii Czerwonej, ale z czasem objęły pozostałą ludność.

¹³ K o s y k, dz. cyt., s. 188-189.

¹⁴ T o r z e c k i, *Kwestia Ukraińska*, s. 245.

Począwszy od 1942 r. nowym elementem hitlerowskiej polityki na Ukrainie stało się pozyskiwanie siły roboczej na potrzeby niemieckiego przemysłu i rolnictwa. Kiedy zaczęła spadać liczba chętnych na wyjazd do Rzeszy, władze okupacyjne sięgnęły do metod przymusu. To z kolei wywoływało opór i ucieczki do lasu ludności cywilnej, przede wszystkim młodzieży¹⁵.

Ziemie ukraińskie stały się też przedmiotem targów politycznych. W zamian za przystąpienie Rumunii do wojny z ZSRR Hitler przekazał jej Bukowinę i Transdniestrię (obszar położony pomiędzy Bohem i Dniestrem). Bardzo źle zostało przyjęte przez Ukraińców z Zachodniej Ukrainy włączenie dystryktu galicyjskiego do Generalnego Gubernatorstwa, które było powszechnie postrzegane jako obszar polski.

W miarę, jak niemiecki reżim okupacyjny przybierał coraz brutalniejsze i zbrodnicze formy, następowały zmiany w postawach ludności: dotychczasowa przychylność zaczęła ustępować wrogości, czy wręcz żądzy odwetu. Jednakże żadna z ukraińskich sił politycznych – poza komunistami – nie zdecydowała się na zbrojne wystąpienie przeciwko Niemcom. Złożoność sytuacji, a właściwie brak jakiegokolwiek wizji pozytywnego rozstrzygnięcia sprawy ukraińskiej na arenie międzynarodowej stawiały ugrupowania niepodległościowe w niezmiernie trudnej sytuacji. Zachowawczość OUN w tym względzie powodowana była, jak się wydaje, niemożnością wykreowania własnej koncepcji politycznej, która z jednej strony nie wiązałaby ambicji niepodległościowych nacjonalistów z III Rzeszą, a z drugiej dawała realne szanse wpływu na bieg wypadków.

Jako pierwsi założenia programowe zrewidowali banderowcy, zdecydowanie bardziej niezależni i szybciej reagujący na zmianę nastrojów społecznych. II Konferencja OUN-B, obradująca w kwietniu 1942 r., wskazała na „imperialistyczny” charakter toczącej się wojny. Według nich żadna z wojujących stron nie prowadziła jej w interesie Ukrainy, lecz w imię własnych, partykularnych interesów. Dlatego też Ukraińcy nie powinni liczyć na pomoc z zewnątrz ale kreować własną politykę, także na drodze walki zbrojnej, opartą na szerokiej bazie społecznej i konsolidacji wszystkich środowisk niepodległościowych. Banderowcy skłaniali się ku koncepcji walki powstańczej – rewolucji narodowej, jednakże bez angażowania się w pozbawioną szans i wyczerpującą wojnę partyzancką. OUN-B zamierzała podjąć walkę ze wszystkimi okupantami, ale też z tymi siłami, które rościły pretensje do panowania nad

¹⁵ K o s y k, dz. cyt., s. 229-236

Ukrainą lub dążyły do przywrócenia *status quo ante bellum*¹⁶. Postanowienia konferencji nie określały, kiedy nastąpi przejście do walki powstańczej, co oznaczało, że kierownictwo OUN-B w dalszym ciągu zajmowało postawę wyczekującą, uzależniając decyzję o przejściu do walki zbrojnej od rozwoju wypadków na froncie. Uchwały konferencji odnosiły się przede wszystkim do szeroko rozumianej taktyki politycznej, nie zmieniając natomiast założeń ideologicznych i wyznaczonych wcześniej celów.

Realia okupacji doprowadziły do pewnych przewartościowań również po stronie melnykowców. Część młodych działaczy (Ołena Teliha, Ołeh Kandyba – „Olżycz”, I. Rohacz, Sztul), dostrzegając niebezpieczeństwo, jakie rodzi się dla ruchu niepodległościowego za sprawą oportunistów kierownictwa OUNM, skłonna była zrewidować dotychczasowe założenia polityczne. Widząc szkodliwość dotychczasowego kursu, opartego na współpracy z III Rzeszą, grupa ta zdecydowała się przejść do działalności podziemnej i przygotować do walki zbrojnej¹⁷. Kierunek ten zaakceptowany został przez III Konferencję OUN-M (maj 1942 r.) i Krajowy Zjazd Ukraińskich Nacjonalistów (sierpień 1942 r.). Jednak OUN-M w większym stopniu, niż banderowcy, przeciągała w czasie moment zbrojnego wystąpienia przeciwko Niemcom, licząc w dalszym ciągu na to, że niepowodzenia na froncie wschodnim skłonią ich do zmiany swojej polityki wobec Ukrainy. Nazbyt wczesne wystąpienie mogłoby – w ich mniemaniu – osłabić armię niemiecką i tym samym wzmocnić ZSRR – wroga nr 1. Zerwanie przez melnykowców współpracy z Niemcami i przygotowania do walki zbrojnej nie doprowadziły – jak mogłoby się wydawać – do zbliżenia z OUN-B. Obie grupy w dalszym ciągu rościły pretensje do reprezentowania ukraińskich interesów, obwiniając się przy tym wzajemnie o zdradę, kolaborację i szkodzenie sprawie ukraińskiej. Dochodziło też do aktów terroru indywidualnego, którego ofiarą padali członkowie i sympatycy obu nacjonalistycznych frakcji¹⁸.

Radykalizacja i zwrot obu frakcji w kierunku czynnego oporu zbiegły się w czasie z powstaniem pierwszych grup zbrojnych. Ich genezy należy doszukiwać się w wydarzeniach, jakie miały miejsce wiosną i latem 1942 r. na Wołyniu i Polesiu, wchodzących w skład *Reichskommissariat Ukraine-RKU*.

¹⁶ T o r z e c k i, *Polacy i Ukraińcy*, s. 180-181.

¹⁷ H. P o l i k a r p e n k o, *Orhaniacja Ukrajinskich Nacjonalistiw pid czas druhoj switowoj wojny*, w: *Na zow Kyjewa. Ukrajinskyj Nacjonalizm u druhoj switowij wojni. Zbirnyk statej, spohadiw i dokumentiw*, red. K. Mel'nyk, O. Łaszczenko, B. Weryha, Kyjiw 1993, s. 476.

¹⁸ A r m s t r o n g, dz. cyt., s. 95.

Surowy reżim policyjny, połączony z bezwzględną eksploatacją gospodarki, wywołał zjawisko ucieczki do lasu wszystkich tych, którzy obawiali się o swoje życie ze względu na działalność polityczną, oraz uchylających się od pracy w Rzeszy¹⁹. Należy przypuszczać, że pierwsze, zawiązujące się samorzutnie grupy zbrojne nie miały żadnego „zabarwienia” politycznego, ani tym bardziej ideowego. Ludzie ci podatni byli na propagandę każdej opcji politycznej, głoszącej potrzebę walki z niemieckim okupantem. Stąd też rosnąca liczba „ludzi zagrożonych” stymulowała działania obu frakcji OUN. Istniało ryzyko przyciągnięcia ich przez przenikające z Białorusi oddziały sowieckiej partyzantki.

Jak już wspomniano, wiosną 1942 r., melnykowcy i banderowcy podjęli decyzje o przejściu do czynnego oporu i wzniesieniu – w odpowiednim czasie – ogólnonarodowego powstania. Najprawdopodobniej już w kwietniu 1942 r., w kompleksach leśnych południowego Polesia i północnego Wołynia, powstały z inspiracji OUN-B pierwsze nieliczne jeszcze grupy bojowe, których zadaniem było gromadzenie uzbrojenia, szkolenie i w niewielkim tylko zakresie ochrona ludności przed represjami. O dużym znaczeniu, jakie kierownictwo OUN-B przywiązywało do tego faktu, świadczy misja Wasyla Sydora, członka krajowego *prowidu* skierowanego na Wołyń jeszcze w kwietniu tego roku. Zadaniem jego było koordynowanie dalszej rozbudowy oddziałów partyzanckich²⁰. Liczebność ich wiosną 1942 r. mogła wynosić około 600 ludzi. Jako pierwszych dowódców oddziałów leśnych wymienia się najczęściej Serhija Kaczynskiego – „Ostapa” i Iwana Perehijniaka – „Dowboszkę”. Na poziomie Krajowego *Prowidu* OUN-B planowaniem i rozbudową grup bojowych zajmował się Krajowy Sztab Wojskowy (*Krajowyj Wijskowyj Sztab* – KWSz), kierowany przez Dmytro Hrycaka, ps. „Perebijnis”²¹.

Mniej więcej w tym samym czasie w rejonie Olewska, Kostopola, Sarn, uaktywniły się grupy partyzanckie tzw. Poleskiej Siczy. Formacja ta, zorganizowana w latach 1940-1941 przez T. Bulbę-Borowca na pogranicznym obszarze Wołynia i Polesia, na kartach historii zaistniała latem 1941 r., biorąc aktywny udział w walkach z Armią Czerwoną. Po zajęciu przez Niemców wspomnianych obszarów, „Poleska Sicz” przekształciła się w lokalną milicję,

¹⁹ Tamże, s. 120-125; *Ukraina – Polaszca. Ważki pytania. Materiały II międzynarodowego seminaru historyków „Ukrajinsko-polski widnosyny w 1918-1947 rokach”*, Warszawa, 22-24 trawnia 1997 r., t. 1-2, red. M. Kuczerepa, Warszawa 1998, s. 94.

²⁰ K o s y k, dz. cyt., s. 222, 234, 236-237.

²¹ P. M i r c z u k, *Ukrajinska Powstanska Armija 1942-1952*, Lwiv 1991, reprint wydania z 1953 r., s. 30.

która wspólnie z Wehrmachtem i jednostkami policyjnymi oczyszczała zaplecze z sowieckich niedobitków. Pod jej kontrolą znalazły się rozległe rejony południowego Polesia. W listopadzie 1941 r. władze okupacyjne wymogły na T. Bulbie rozwiązanie podległych mu oddziałów. Zanim to nastąpiło, Bulba nawiązał kontakt z kierownictwem OUN-M, co zaowocowało porozumieniem w sprawie udzielania sobie wzajemnej pomocy, m.in. na płaszczyźnie wojskowej. Na przełomie 1941 i 1942 r., zachowane jeszcze oddziały „Poleskiej Siczy” zaczęły zamiennie posługiwać się nazwą „Ukraińska Powstańcza Armia”²².

Najstąbiej pod względem przygotowań do podjęcia walki zbrojnej prezentowali się melnykowcy. Wysiłek OUN-M koncentrował się przede wszystkim na szkoleniu wojskowym tworzonych przez siebie grup samoobrony oraz na współpracy z „Poleską Siczą”. Dzięki dość licznej kadrze oficerskiej i podoficerskiej, głównie byłych wojskowych armii URL, OUN-M zaangażowała się w szkolenie grup bojowych Bulby-Borowca²³. Nieliczne oddziały partyzanckie, podporządkowane OUN-M, powstały też na południowym Wołyniu.

Jak więc widać, tworzący się ruch oporu rozproszony był pomiędzy różnymi opcjami politycznymi i był jeszcze bardzo ograniczony terytorialnie. Do końca 1942 r., działalność wymienionych formacji zbrojnych nie nosiła cech klasycznej walki partyzanckiej. Nie podejmowano na szerszą skalę działań przeciwko niemieckim służbom policyjnym i wojsku, ograniczając się do samoobrony, szkolenia i gromadzenia broni. Obecność na jednym terenie różnych oddziałów nie rodziła początkowo konfliktów i wydawać by się mogło, iż była to sprzyjająca okoliczność do tego, by przekształciły się one w ogólnonarodowy ruch oporu. Z inicjatywą powołania wspólnego kierownictwa – sztabu walki partyzanckiej – wystąpił jeszcze w 1941 r. T. Bulba-Borowec. Propozycja ta, mimo iż przychylnie została przyjęta przez OUN-M, spotkała się z dezaprobatą banderowców, dążących do przejścia pełnej kontroli nad ruchem oporu²⁴.

Począwszy od jesieni 1942 r. zaczęły uaktywniać się wszystkie odłamy nacjonalistycznego podziemia. Czynnikiem sprawczym tego było pojawienie się oddziałów sowieckiej partyzantki, kierowanej na ziemię ukraińskie przez utworzony w maju 1942 r. Ukraiński Sztab Ruchu Partyzanckiego. Działal-

²² O. Ż d a n o w y c z, *Na partyzanckomu fronti*, w: *Na zow Kyjewa*, s. 333-335; tamże: P o l i k a r p e n k o, dz. cyt., s. 456-459; T. B u l b a - B o r o w e c, *Armija bez derżawy*, Lviv 1993, s. 349-353.

²³ Ż d a n o w y c z, dz. cyt., s. 333-340.

²⁴ Tamże, s. 336-337 oraz O. S z u l a i a k, *Wo imjia prawdy*, Rotterdam 1947, s. 19.

ność dywersyjno-sabotażowa „czerwonej partyzantki”, przybywającej głównie z terenu Białorusi (Pińszczyzna, Homelszczyzna) i Rosji (lasy briańskie), skutkowałą wzmożeniem niemieckich represji, uderzających przede wszystkim w ludność cywilną. W dłuższej perspektywie komunisci, poprzez aktywizację walki, zmierzali do odciążenia sympatii Ukraińców od niepodległościowego ruchu oporu i przejścia tym samym nad nim kontroli²⁵.

Najszybciej zamysł bolszewików odczytali i zareagowali nań banderowcy, intensyfikując akcję informacyjno-propagandową, w jednakowej mierze wymierzoną w Niemców i Sowietów. Na przełomie jesieni i zimy 1942 r. przeszli oni do ograniczonych akcji zbrojnych, występując teraz pod nazwą Ukraińska Powstańcza Armia. Przywłaszczenie od partyzantki T. Bulby-Borowca rozpowszechnionej już nazwy UPA było świadomym zabiegiem banderowców, obliczonym na pozyskanie sympatii szerokich rzesz ludności Wołynia i Polesia, w której obronie UPA „Bulby” występowała²⁶. Jesienią 1942 r. partyzantka UPA (banderowska) została wzmocniona kadrą oficerską i podoficerską batalionu „Nachtigall”, która po upływie rocznego kontraktu na służbę w niemieckich jednostkach policyjnych przeszła w szeregi nacjonalistycznego podziemia²⁷. Na początku 1943 r. doszło do pierwszych poważniejszych wystąpień oddziałów banderowskich UPA przeciwko Niemcom.

Przełomowe znaczenie dla rozwoju ukraińskiego nacjonalistycznego podziemia miała III Konferencja OUN-B, zwołana w lutym 1943 r. Po raz pierwszy kierownictwo ruchu banderowskiego opowiedziało się za zbrojnym wystąpieniem przeciwko Niemcom i sowieckiej partyzantce, którzy w jednakowej mierze wyniszczali ludność i dławili ukraiński ruch niepodległościowy. Jednym z efektów konferencji była zmiana lidera organizacji. W miejsce odchodzącego Mykoły Łebedzia, nowym przewodniczącym OUN-B wybrany został Roman Szuchewych, były dowódca batalionu „Nachtigall”. Zmiana ta była konsekwencją nowego kursu, wyznaczonego przez konferencję. Przejście do walki zbrojnej wymagało postawienia na czele organizacji osoby wojskowej, a te kryteria w jakiejś mierze spełniał Szuchewycz. Innym *novum* konferencji stała się deklaracja współpracy z ruchem oporu narodów okupowanych Europy Środkowej, występujących przeciwko faszystom i komunizmowi. Jedynym warunkiem podjęcia takiej współpracy było uznanie prawa Ukraińców do samostanowienia. Banderowcy ponownie też podkreślili imperialis-

²⁵ J. H r y c a k, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 244; *Ukrajina – Polska*, t. 1-2, s. 94-95.

²⁶ Ż d a n o w y c z, dz. cyt., s. 339.

²⁷ T o r z e c k i, *Kwestia Ukraińska w polityce III Rzeszy*, s. 292.

tyczny charakter toczącej się wojny. Postanowienia konferencji jednoznacznie wskazywały na zamiar OUN-B kontynuowania walki wyzwolenczej również w sytuacji ponownego zajęcia Ukrainy przez wojska sowieckie²⁸. Banderowcy stanowczo wystąpili przeciw jakimkolwiek formom współpracy Ukraińców z hitlerowcami. Według R. Torzeckiego, na III Konferencji najprawdopodobniej nie poruszano kwestii stosunków polsko-ukraińskich, brak jest przynajmniej śladów tego w oficjalnych dokumentach. Niemniej jednak niektóre publikacje, ukazujące się w podziemnych wydaniach OUN-B, wskazują, że już wtedy krystalizowała się koncepcja depolonizacji Zachodniej Ukrainy. W czasie trwania konferencji dochodziło już do pierwszych wystąpień Ukraińców przeciwko ludności polskiej²⁹.

Konferencja nie wniosła za to żadnych zmian, jeśli chodzi o założenia ideologiczne. OUN-B w dalszym ciągu pozostawała organizacją odwołującą się do skrajnego nacjonalizmu, mającego wszelkie cechy faszyzmu. Totalitaryzm banderowców uwidaczniał się też w formach i metodach działania organizacji. Zasada wodzostwa, jakkolwiek osłabiana na skutek osadzenia Bandery w obozie koncentracyjnym i zwoływaniem ciała kolegialnego (konferencji), w dalszym ciągu pozostawała zasadniczą formą kierowania OUN-B³⁰. Funkcję wodza, z całym przysługującym mu atrybutem bezwzględnej egzekwowania posłuszeństwa od członków, pełnili kolejni krajowi *prowidnicy* OUN.

Wiosna i lato 1943 r. to okres intensywnego rozwoju organizacyjnego i liczebnego Ukraińskiej Powstańczej Armii, która w czerwcu osiągnęła stan ok. 20 tys. partyzantów. Szybki wzrost liczebny UPA możliwy był za sprawą dezercji kilku tysięcy ukraińskich policjantów, uchylających się od udziału w hitlerowskich represjach, osiągających w tym czasie swoje apogeum³¹. Oddziały UPA działające w tym czasie przede wszystkim na Polesiu, Wołyniu i częściowo na Podolu, rozkazem Głównego Wojskowego Sztabu OUN podporządkowane zostały Krajowemu Wojskowemu Sztabowi, na którego czele stanął Dmytro Klaczkiwśkyj, ps. „Kłym – Sawur”. KWSz miał charakter lokalny i utworzony został najpewniej z myślą lepszego koordynowania działaniami dość licznych sił partyzanckich. Właściwym ośrodkiem decyzyjnym banderowskiego podziemia nadal pozostawał HWSZ OUN-B, zlokalizowany

²⁸ *Ukrajina – Polska*, t. 1-2, s. 96-97.

²⁹ T o r z e c k i, *Polacy i Ukraińcy*, s. 188-189.

³⁰ I. Ł y s i a k - R u d n y ć k y j, *Istoryczni esse*, t. II, Kyjiv 1994, s. 492-493.

³¹ M i r c z u k, *Ukrajńska Powstańska Armija*, s. 41.

w dystrykcie galicyjskim. Wiosną 1943 r., po aresztowaniu Dmytro Hrycaja „Perebijnisa”, kierownictwo HWSZ przejął Roman Szuchewycz, ps. „Tur”³².

Począwszy od stycznia 1943 r., UPA przystąpiła do zakrojonej na szeroką skalę ofensywy na obszarze *Reichskommissariat Ukraine*, skierowanej przeciwko niemieckiej administracji, policji, Wehrmachtowi i innym okupacyjnym instytucjom i służbom. W jej wyniku opanowano duże obszary Wołynia i Polesia. Z jednakową zawziętością UPA zwalczała sowieckie oddziały partyzanckie i przerzucane z „wielkiej ziemi” grupy dywersyjno-sabotażowe, upatrując w nich forpocztę Armii Czerwonej. UPA, zaangażowała się też w akcje wyniszczania polskiej ludności na Wołyniu. Apogeum akcja osiągnęła w lipcu 1943 r., kiedy to z rąk UPA i innych ukraińskich formacji zginęło kilkanaście tysięcy Polaków³³.

Przez cały ten okres poza banderowską UPA nadal funkcjonowały oddziały bojowe OUN-M oraz UPA T. Bulby-Borowca. Kierownictwo OUN-B, wykorzystując słabość organizacyjną i rozproszenie melnykowców oraz brak zdecydowania Bulby (podjął on równocześnie rozmowy z sowiecką partyzantką i Niemcami), zdecydowało się przejąć kontrolę nad nimi. Banderowcy posłużyli się przy tym siłą. Rozbrojono większość oddziałów leśnych, podporządkowanych Borowcowi i OUN-M, a służących w nich partyzantów wcielono do UPA. Niektórym dowódcom „scalonych” formacji powierzono stanowiska oficerskie; nieliczni, którzy sprzeciwili się, zostali rozstrzelani³⁴. Tak „skonsolidowana” UPA stała się siłą podporządkowaną wyłącznie jednemu ośrodkowi politycznemu – OUN-B, aspirującemu do reprezentowania Ukraińców w dążeniu do niepodległości. Ambicje i możliwości banderowców wykaczały jednak poza realne ich wpływy w społeczeństwie. Skrajny nacjonalizm, jakim posługiwała się OUN-B, a za nią i UPA, nie znajdował odzewu na Naddnieprzu i na Wschodzie Ukrainy, choć sama idea niezależności zyskała tam wielu zwolenników³⁵. Pomimo ewidentnie partyjnego charakteru, banderowcy zyskali dość szerokie wsparcie ludności Wołynia, Polesia, Podola i Galicji, w dużym stopniu identyfikującej się z ich programem politycznym, ideologią i samą ideą walki zbrojnej.

³² Tamże, s. 42, 252.

³³ *Ukrajina – Polska*, t. 1-2, s. 109; Szerzej na ten temat: J. T u r o w s k i, W. S i e m a s z k o, *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939-1945*, Warszawa 1990.

³⁴ *Ukrajina – Polska*, t. 1-2, s. 98-100.

³⁵ H r y c a k, dz. cyt., s. 249.

W odmienny sposób przedstawiły się dzieje Ukraińskiej Powstańczej Armii w dystrykcie galicyjskim i na innych terenach wchodzących w skład Generalnego Gubernatorstwa. Obszar ten, ze względu na pewne uwarunkowania historyczne, np. przynależność do monarchii habsburskiej, przewidziany był przez hitlerowców do germanizacji i włączenia w skład Rzeszy. O jego wyjątkowym statusie decydowała również obecność na tym terenie złóż ropy naftowej, surowca deficytowego dla gospodarki niemieckiej. Stąd też, aż do października 1943 r., władze okupacyjne – poza pewnymi wyjątkami – powstrzymywały się od stosowania represji na szerszą skalę, nie prowadziły tu również eksploatacji gospodarczej w takim zakresie, w jakim miało to miejsce w *Reichskommissariat Ukraine*³⁶.

Od chwili zajęcia Galicji Wschodniej przez Niemców szeroko rozwinęła się na tych terenach siatka konspiracyjna OUN- frakcji banderowskiej i w dużo mniejszym zakresie OUN-M. Pierwsi, wykorzystując różnego rodzaju ukraińskie instytucje, a przede wszystkim ukraińską policję pomocniczą, prowadzili intensywne szkolenie wojskowe swoich kadr. Warunki okupacji nie wymagały początkowo tworzenia tam grup bojowych ani oddziałów partyzanckich, ale rozwój wypadków począwszy od wiosny 1943 r. wymusił na banderowcach zmianę formy walki. W kwietniu, z inicjatywy generał-gubernatora dystryktu galicyjskiego Otto Wachtera i przy wsparciu Ukraińskiego Centralnego Komitetu, rozpoczęto nabór do ukraińskiej jednostki wojskowej SS „Galizien”, którą zamierzano użyć na froncie wschodnim³⁷. Zdecydowanie wystąpiła przeciwko temu OUN-B, traktując ów zamiar, zgodnie zresztą z postanowieniami III Konferencji, jako błąd polityczny, szkodzący sprawie ukraińskiej. Dla odciążenia młodzieży od wchodzenia w szeregi dywizji banderowcy przystąpili do rozbudowy własnych oddziałów bojowych pod nazwą Ukraińska Samoobrona Ludowa (*Ukrajinska Narodna Samooborona* – UNS). Do lata 1943 r. nie przedstawiały one sobą większego potencjału, zdecydowanie ustępując pod względem liczebnym wołyńskim i poleskim zgrupowaniom UPA. Początkowo UNS nie występowała czynnie przeciwko Niemcom. Starcia, do jakich sporadycznie dochodziło, miały charakter defensywny. Dopiero karpacki rajd zgrupowania sowieckich partyzantów pod dowództwem Sydora Kowpaka uaktywniał UNS. Od lipca nastąpiła gwałtowna rozbudowa oddziałów UNS, co odbywała się przy akceptacji lokalnych czynników niemieck-

³⁶ T o r z e c k i, *Kwestia Ukraińska w polityce III Rzeszy*, s. 255, 290-306.

³⁷ Szerzej: W. D. H e i k e, *Ukrajinska Dywizja „Hałyczyna”*, Toronto–Paryż–München 1970.

kich, obawiających się przeniesienia aktywności sowieckiej partyzantki i tym samym dezorganizacji zaplecza. UNS tylko w ograniczonym zakresie wzięła udział w walkach ze zgrupowaniem Kowpaka. Niemcy, po rozbiciu sowieków natychmiast przystąpili do likwidacji ukraińskiego podziemia, w wyniku czego latem i jesienią 1943 r. doszło w Galicji do ciężkich walk³⁸. Choć banderowska partyzantka działająca w Galicji *de facto* podlegała Głównemu Wojskowemu Sztabowi OUN i stanowiła część składową UPA, to jednak ze względów konspiracyjnych, aż do połowy 1944 r. ukrywano ten fakt i na zewnątrz upowszechniano nazwę UNS.

W sierpniu 1943 r. zapoczątkowany został proces przekształcania UPA z organizacji konspiracyjnej w armię powstańczą, opartą na dyscyplinie i strukturze wojskowej. Kierunek wyznaczył III Nadzwyczajny Kongres OUN-B. Na mocy decyzji kongresu, Główny Wojskowy Sztab OUN-B przemianowany został na Główny Sztab Wojskowy UPA (*Hołownyj Wijskowyj Sztab* UPA – HWSZ). Jednak w dalszym ciągu pozostawał on w pełnej zależności od OUN-B poprzez osobę R. Szuchewycza, który równocześnie sprawował funkcję przewodniczącego krajowej OUN-B. Dla podkreślenia rangi powstańczej armii *prowid* OUN-B mianował Szuchewycza Komendantem Głównym UPA w stopniu podpułkownika. Jego zastępcą został płk Rostysław Wołoszyn, a szefem HWSZ mjr Dmytro Hrycaj ps. „Perebijnis”. O politycznym, czy wręcz partyjnym charakterze UPA świadczy również fakt utworzenia stanowiska kierownika politycznego, które powierzono Josypowi Pozyczaniukowi ps. „Szabliuk-Szuchaj”³⁹.

Oddziałom partyzanckim UPA, UNS i podziemnym komórkom OUN-B (na niektórych terenach, gdzie nie powstały oddziały UPA lub UNS struktury OUN traktowane były jako naturalna baza rekrutacyjna powstańczej armii), HWSZ nadał nowe ramy organizacyjne, tworząc trzy tzw. grupy operacyjne UPA (w literaturze ukraińskiej spotyka się niekiedy określenia „kraje”, lub „generalne wojenne okręgi”). Jako pierwsza – jeszcze w sierpniu 1943 r. powołana została rozkazem „Kłyma – Sawura” grupa UPA-Piwnicz (Północ), obejmująca tereny podporządkowane Krajowemu Wojskowemu Sztabowi UPA, poszerzone o zachodnią część obwodu żytomierskiego. W styczniu 1944 r. składała się ona z III okręgów wojskowych⁴⁰. W grudniu 1943 r.

³⁸ K o s y k, dz. cyt., s. 401-403, 408-409; P. S o d o l', *Ukrajńska Powstancza Armia, 1943-1949. Dowidnyk*, Nju-Jork 1994, s. 19-20.

³⁹ Tamże, s. 335; M i r c z u k, *Ukrajńska Powstańcza Armia*, s. 252.

⁴⁰ Grupa operacyjna UPA –Piwnicz składała się początkowo z 4 okręgów wojskowych, tj. „Turiw”, „Zahrawa”, „Bohun” i „Tjutiunnyk”. W styczniu 1944 r. WO „Tjutiunnyk” połączy-

na obszarze Galicji Wschodniej powstała grupa operacyjna UPA –Zachid [Zachód], złożona z 6 okręgów wojskowych⁴¹.

Na dowódcę UPA-Zachód wyznaczono mjra Wasyla Sydora ps. „Szełest”, dotychczasowego zastępcę dowódcy UPA-Piwnicz. Ze względów konspiracyjnych, aż do maja 1944 r. w UPA-Zachid posługiwano się nazwą UNS. Pod względem liczebności i rozmiarów prowadzonej walki sytuowała się ona za UPA-Piwnicz⁴².

Najpóźniej, bo w styczniu 1944 r. zakończyło się formowanie grupy operacyjnej UPA-Piwdeń [Południe], obejmującej południową część obwodu rówieńskiego oraz obwody: winnicki i kamieniecko-podolski. Grupa składała się najprawdopodobniej z 3 okręgów wojskowych. Organizatorem i dowódcą grupy został Omelian Hrabeć ps. „Bat’ko”. UPA-Piwdeń stanowiła najszerszą strukturę terytorialną. Formowanie jej zbiegło się w czasie z ponownym wkroczeniem na ten teren Armii Czerwonej. Na skutek prowadzonych przez ACZ i wojska wewnętrzne NKWD operacji oczyszczających zaplecze frontu, UPA-Piwdeń została poważnie osłabiona, co w konsekwencji doprowadziło do jej rozpadu⁴³.

Na przełomie 1943/1944 r. liczebność oddziałów partyzanckich UPA osiągnęła stan 25-30 tys. ludzi. Do dyspozycji UPA znajdowało się dodatkowo kilkanaście tysięcy członków siatki konspiracyjnej OUN⁴⁴. Począwszy od wiosny 1944 r. liczebność UPA-Piwnicz i UPA-Piwdeń zaczęła się zmniejszać, co było następstwem strat ponoszonych przez UPA w walkach z Acz i NKWD. Odwrotny proces, tj. wzrost liczebny, wystąpił w tym czasie w grupie operacyjnej UPA-Zachid. Tendencja ta utrzymała się tam do końca 1944 r.

Głównemu Sztabowi Wojskowemu UPA nie powiódł się pierwotny plan zorganizowania czwartej grupy operacyjnej UPA–Schid. Zaważyło na tym

no z WO „Zahrawa”, a WO „Bohun” przekazano do nowo tworzącej się grupy operacyjnej UPA –Piwdeń (Południe). Ostatecznie wyodrębnił się następujący schemat organizacyjny: WO „Turiw” – rejony Kowla, Włodzimierza Wołyńskiego; WO „Zahrawa” – rejony Sarn, Kostopola, Klesowa, Stolina, Dawidgródka, Łunińca, Pińska; WO „Wołyń-Piwdeń” – rejony Równego, Dubna, Krzemieńca, Poczajowa. Za: P. S o d o l’, dz. cyt., s. 24.

⁴¹ I WO – obejmujący samo miasto Lwów; II WO „Buh” – obwód lwowski, bez Lwowa oraz Chełmszczyznę. III WO „Lysonia” – obwód tarnopolski; IV WO „Howerla” – obwód stanisławowski wraz z Bukowiną; V WO „Makiwka” – obwód drohobycki VI WO „Sian” – Łemkowszczyzna i Ziemia Przemyska, tamże, s. 23-24.

⁴² Tamże, s. 47-48.

⁴³ M i r c z u k, *Ukrajńska Powstańska Armija*, s. 243.

⁴⁴ S o d o l’, dz. cyt., s. 48.

przede wszystkim szybkie przesuwanie się frontu oraz nikłe wpływy nacjonalistów w centralnej i wschodniej Ukrainie. Jak więc widać struktury organizacyjne UPA objęły całe ukraińskie terytorium etniczne, wchodzące do 1939 r. w skład Polski, oraz pewne obszary położone na wschód i południe od Zbrucza. Powstanie UPA było żywiołowym procesem, reakcją na brutalne i zbrodnicze poczynania niemieckiej administracji i sił policyjnych. Rola czynników politycznych sprowadzała się w tym wypadku do nadania ruchowi odpowiednich ram organizacyjnych i kształtowania jego oblicza ideowego i politycznego. Zdecydowanie i przebojowość banderowców były tymi czynnikami, które pozwoliły im w krótkim czasie przejąć kontrolę nad różnymi nurtami ruchu oporu i przekształcić go w zbrojną formację podporządkowaną ich interesom i celom. UPA stała się potężnym orężem w rękach OUN-B, z którym musieli liczyć się wszyscy uczestniczący w kształtowaniu polityki i planowaniu działań wojennych na obszarze Ukrainy i szerzej Europy Środkowo-Wschodniej.

III Nadzwyczajny Kongres OUN-B obradował w czasie nasilenia walk UPA z Niemcami i sowiecką partyzantką oraz podczas eksterminacji ludności polskiej na Wołyniu. Nie stanowił on, jak to powszechnie podkreśla ukraińska nacjonalistyczna historiografia, przełomowego momentu dla OUN. Był przede wszystkim próbą określenia, w jakim kierunku zmierzać miała ukraińska „rewolucja” w obliczu zarysowującej się klęski III Rzeszy i przejęcia przez aliantów inicjatywy strategicznej na wszystkich frontach. Dotychczasowe rachuby całego ruchu nacjonalistycznego, oparte na przekonaniu, że sprawę ukraińską można i da się powiązać z walką Niemiec hitlerowskich przeciwko Rosji sowieckiej, legły w gruzach.

Za swoje proniemieckie sympatie oraz nazbyt długie i bierne oczekiwanie na rozstrzygnięcie wojny na wschodzie, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów – rozumiana jako reprezentant ruchu nacjonalistycznego – zapłaciła utratą prestiżu na arenie międzynarodowej. Szczególnie negatywnie ukształtował się jej wizerunek w społeczeństwie polskim za sprawą zbrodni popełnianych na Polakach na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Interes Ukraińców wymagał, aby obraz ten uległ zasadniczej zmianie. Stąd też temu właśnie służyć miały uchwały powzięte przez III Nadzwyczajny Kongres OUN-b, w których szermowano propagandowymi hasłami o wolności, o poszanowaniu praw jednostki i narodu itp. W tym nurcie mieściło się również definitywne zerwanie z III Rzeszą oraz jednoczesne opowiedzenie się za walką ze Związkiem Radzieckim, prowadzoną własnymi siłami. Przebieg działań wojennych na froncie wschodnim unaoczniał Ukraińcom realność powrotu Armii Czerwonej. W obliczu nieuchronności takiego scenariusza, kierownictwo ruchu banderowskiego wysunęło postulat, by przeciwdziałać temu wykorzystując siły własne,

przy równoczesnym budowaniu tzw. Antybolszewickiego Bloku Narodów Zniewolonych. Blok ten miał skupiać głównie narody kaukaskie i wschodnioeuropejskie⁴⁵. Według diagnozy postawionej przez nacjonalistów, jedynym sposobem rozbicia imperium sowieckiego było rozsądzenie go od wewnątrz, poprzez wzniesienie nowej rewolucji, walki wyzwoleniczej narodów wchodzących w jego skład. Sprzyjać temu miała skomplikowana sytuacja wewnętrzna w ZSRR, cechująca się zaostrzeniem napięć na tle narodowościowym oraz surowymi represjami aparatu terroru. OUN opowiedziała się za prawem każdego narodu do samostanowienia i tworzenia własnego państwa⁴⁶. Hasła te nie wyszły poza ramy propagandowe.

Niepowodzeniem zakończyła się zwołana przez OUN w listopadzie 1943 r. Konferencja Zniewolonych Narodów Europy Wschodniej i Azji. Podobnie zakończyło się tworzenie przez UPA cudzoziemskich oddziałów partyzanckich złożonych z Gruzinów, Ormian, Uzbeków, Kazachów, Tatarów, Litwinów – dezertersów Acz, bądź uciekinierów z obozów jenieckich. Większość tych jednostek rozpadała się w miarę zbliżania się frontu⁴⁷.

Głębsze zmiany zaszły natomiast na płaszczyźnie ideowej. Nadzwyczajny Zjazd OUN-B zerwał z doktryną „integralnego (czynnego) nacjonalizmu” i zapoczątkował proces przechodzenia OUN na pozycje demokratyczne. Istotną rolę odegrały w nim – oprócz zmiany sytuacji międzynarodowej – doświadczenia wyniesione z działalności OUN na Naddnieprzu i na wschodzie Ukrainy. Członkowie tzw. grup pochodnych, którzy z polecenia kierownictwa OUN mieli przejmować administrację i politycznie organizować społeczeństwo w Kijowie, Charkowie, Doniecku, Dniepropietrowsku i innych miastach, zetknęli się z nieprzychylnym przyjęciem. Dość szybko okazało się, że nacjonalizm OUN, nacechowany rusofobią, ksenofobią, kultem wodza itp., nie znajduje tam należytego odzewu. Społeczeństwo ukraińskie doświadczone dwudziestoletnimi rządami komunistów oczekiwało zupełnie innej wizji Ukrainy, wolnej od dyktatury monopartii, ale też i od narodowego radykalizmu. Zdając sobie sprawę z jałowości dotychczasowych zabiegów propagandowych, aktywiści grup pochodnych w sposób zasadniczy zmodyfikowali założenia ideologiczne,

⁴⁵ „Do zbroji” R. 1, sierpień 1943, nr 2, *Litopys UPA*, t. I [nova seria] Wydawnia Hołownoho Komandowannia UPA, Toronto–Kyjiw 1995, s. 25-27.

⁴⁶ Postanowy III – ho Nadzwyczajnoho Welykoho Zboru Orhanizacjiji Ukrajinських Nacjonalistiw, „Ideja i Czyn” R. 2, 1943, nr 5, *Litopys UPA*, t. XXIV, „Ideja i Czyn” *Orhan Prowodu OUN, 1942-1946. Peredruk pidpilnoho žurnalu*, red. J. Majiwskij, J. Sztendera, Toronto–Lviv 1995-1996, s. 223-237.

⁴⁷ K o s y k, dz. cyt., s. 382, 385-388, 410-412.

często bez akceptacji kierownictwa OUN-B. To właśnie grupa działaczy banderowskich, która miała styczność ze Wschodnią Ukrainą, wywarła największy wpływ na charakter i zakres zmian w programie politycznym, wypracowanym przez III Nadzwyczajny Zjazd OUN-B⁴⁸.

Uchwalone, czy też postulowane zmiany programowe OUN nie od razu przekładały się na konkretne działania⁴⁹. Walka zbrojna, zintensyfikowana przeciwko Niemcom i Sowiecom, nie osłabła jednak w stosunku do Polaków. Szczytne hasło „wolność człowiekowi i narodom”, głoszone przez OUN i UPA na płaszczyźnie propagandowej, nie znajdowało zastosowania w odniesieniu do Polaków. Ukraińscy nacjonałiści konsekwentnie podtrzymywali twarde antypolski kurs. Rozpoczęta wczesną wiosną 1943 r. brutalna kampania depolonizacyjna na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w lipcu i w sierpniu osiągnęła swe apogeum. Jak można przypuszczać, banderowcy zdecydowali się na „usunięcie” Polaków przy pomocy tak drastycznych metod w obawie przed powtórzeniem się sytuacji, w której o przynależności państwowej Zachodniej Ukrainy miałyby zdecydować powojenna konferencja pokojowa, uwzględniając racje prawne i potencjał ludnościowy obu nacji.

OUN-M, od wiosny 1942 r. aktywizująca swoją działalność w Kijowie i na Wschodzie Ukrainy, ponownie stała się celem niemieckich represji. W ocenie SD, frakcja melnykowska zradycalizowała ton propagandy i poprzez swoją antyniemiecką postawę stała się równie niebezpieczna, jak banderowcy. Poczawszy jednak od 1943 r. realne wpływy melnykowców na Wołyniu, Polesiu i w Galicji wyraźnie osłabły. Przyczyniła się do tego ich słabość militarna. Banderowcy po rozbrojeniu nielicznych oddziałów partyzanckich OUN-M przejęli całkowitą inicjatywę w terenie, nie dopuszczając do odnowienia wpływów konkurencyjnej frakcji. Również zabiegi Melnyka w Berlinie nie dały pozytywnych efektów, choć on sam, w przeciwieństwie do Bandery, w dalszym ciągu pozostawał na wolności. Jego memorandum skierowane na ręce Rosenberga, ministra ds. wschodnich, zawierało m.in. postulaty uznania prawa Ukrainy do niepodległości, zgody na powołanie ukraińskiego „przedstawicielstwa” i utworzenie narodowej armii. Memorandum zostało oczywiście odrzucone⁵⁰. Zresztą w ówczesnej sytuacji żadna ukraińska inicjatywa, akcentująca podmiotowość Ukraińców, nie mogła spotkać się z akceptacją kierownictwa III Rzeszy.

⁴⁸ P. P o t i c h n y j, *Polityczna dumka ukrajinskoho pidpilja 1943-1951*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne”, 1993, z. 103, s. 176-177.

⁴⁹ Ł y s i a k - R u d n y ć k y j, dz. cyt., s. 489-496.

⁵⁰ K o s y k, dz. cyt., s. 286-287, 320.

Eskalacja działalności partyzanckiej UPA, która latem 1943 r. przybrała na Wołyniu rozmiary powstania, była właściwie reakcją na niemieckie represje i wzrost aktywności sowieckiego ruchu oporu. Walka z Niemcami, która była wymogiem chwili, sprowadzała się – generalnie rzecz biorąc – do przejmowania kontroli nad terenami wiejskimi i wypieraniem stamtąd niemieckiej administracji i sił policyjnych. Większą troską, czy wręcz niepokojem napałował dowództwo UPA postęp Armii Czerwonej i przenikanie na zachód sowieckich grup dywersyjnych, podejmujących walkę również z UPA. Wielce znaczący był spektakularny rajd zgrupowania Kowpaka. Wobec coraz bardziej realnej groźby szybkiego zajęcia Ukrainy przez Acz, UPA przyjęła taktykę unikania starć z jednostkami Wehrmachtu, ograniczając się do zwalczania sił policyjnych i administracji. Banderowcy uznali, że szkodenie niemieckiej armii działałoby jedynie na korzyść Sowietów i w konsekwencji przyspieszyłoby ich powrót. Dwuznaczne stanowisko dowództwa UPA i kierownictwa OUN-b wobec Niemców, zachęcało lokalnych dowódców do podejmowania współpracy z niemiecką policją i Wehrmachtem. Najczęściej jej przedmiotem było zwalczanie polskiego lub sowieckiego ruchu oporu⁵¹. Dowództwu UPA udało się za to skutecznie zneutralizować stacjonujące na Ukrainie oddziały węgierskie i rumuńskie⁵².

Tak więc główny ciężar aktywności UPA począwszy od jesieni 1943 r. przesunął się w kierunku walki z sowiecką partyzantką i tworzącą się właśnie na kresach wschodnich Armią Krajową. W styczniu 1944 r. UPA podjęło również walkę z wkraczającą Armią Czerwoną i wojskami NKWD.

Perspektywa kontynuowania walki zbrojnej w warunkach sowieckiej okupacji wymusiła konieczność dalszych zmian, wykraczających poza ustalenia III Zjazdu OUN. Zamysł konsolidowania społeczeństwa ukraińskiego wokół idei niepodległości wymagał zmiany dotychczasowej formuły politycznej OUN-B – faktycznego rzecznika ukraińskiego interesu narodowego. OUN-B i UPA, postrzegane przez Ukraińców ze wschodu jako organizacje nacjonalistyczne, powiązane wyłącznie z Zachodnią Ukrainą, nie mogły stać się w warunkach sowieckich ruchem ogólnonarodowym, zdolnym do pociągnięcia za sobą szerokich rzesz społeczeństwa. Sposobem przewyciężenia tego miała stać się szeroka reprezentacja różnych niepodległościowych nurtów politycznych.

⁵¹ K o s y k, dz. cyt., s. 420-429.

⁵² P o t i c h n y j, dz. cyt., s. 178.

15 czerwca 1944 r. na zjeździe przedstawiciele środowisk bliskich banderowcom powołano Ukraińską Główną Radę Wyzwoleńczą (*Ukrajinska Hołowna Wyzwolna Rada* – UHWR), pomyślaną jako ośrodek koordynujący walkę wyzwolenczą i zarazem jako załóżek podziemnego ośrodka władzy. Na czele prezydium UHWR stanął Kyryło Ośmak, działacz niepodległościowy z Naddnieprza, nie związany wcześniej z OUN⁵³. Funkcję organu wykonawczego UHWR spełniał Generalny Sekretariat, kierowany przez Romana Szuchewycza, któremu powierzono też funkcję sekretarza spraw wojskowych. W skład Sekretariatu weszli m.in. Mykoła Łebed', odpowiedzialny za resorty spraw zagranicznych i Rostysław Wołoszyn, kierujący resortem spraw wewnętrznych⁵⁴.

UHWR, wbrew intencjom OUN-B, nie stała się jednak forum ogólnoukraińskim. Poza kilkoma mało znanymi działaczami nie będącymi członkami OUN, reprezentującymi marginalne środowiska polityczne o orientacji niepodległościowej, pozostałe osoby powiązane były z frakcją banderowską OUN. Akcesu do Rady odmówili m.in. zwolennicy Melnyka. Ale poza UHWR znaleźli się też banderowscy działacze emigracyjni, przebywający w niemieckich obozach i więzieniach. Tak więc UHWR stała się efemerycznym tworem, bardziej o charakterze propagandowym niż politycznym, reprezentatywnym jedynie dla banderowców i to środowiska krajowego. Najważniejsze decyzje polityczne i dyrektywy dotyczące prowadzenia walki zbrojnej podejmowane były w wąskim gronie ścisłego kierownictwa OUN-B i UPA⁵⁵. Program i cele działalności Rady sformułowane zostały w „Platformie UHWR” i „Uniwersale UHWR”, będących w zasadzie kontynuacją reformistycznego kursu obranego przez OUN-B w sierpniu 1943 r. Mocno podkreślono w nich odejście od zasady wodzostwa w kierowaniu ruchem politycznym na rzecz ustroju demokratycznego. Równie mocno odwoływano się do tradycji walki niepodległościowej z lat 1917-1921. Zjazd uznał Ukraińską Powstańczą Armię za zbrojne ramię całego narodu ukraińskiego i uchwalił przysięgę żołnierza UPA.

UHWR opowiedziała się za kontynuowaniem walki niepodległościowej w warunkach sowieckiej okupacji. Wola stawiania oporu okupantowi, wyrażo-

⁵³ W składzie Prezydium UHWR poza K. Ośmakiem znaleźli się m.in.: Wasyl Mudryj I wiceprzewodniczący, Iwan Hryniuch II wiceprzewodniczący i Iwan Wowczuk III wiceprzewodniczący. Szerzej na temat UHWR: M. P r o k o p, *Heneza, ustrij i platforma UHWR*, „Suczasnist” 1978, nr 7-8.

⁵⁴ *Ukrajinska Hołowna Wyzwolna Rada, knyha I: 1944-1945. Dokumenty, oficijni publikacji i materijały, Litopys UPA*, t. VIII, pid. red. P. Poticznego i J. Sztendery, Toronto–Lviv 1980-1992, s. 10.

⁵⁵ Ł y s i a k - R u d n y ć k y j, dz. cyt., s. 492-493.

na w „Uniwersale” i „Platformie”, była świadomym wyborem kierownictwa OUN i UPA. Nie ulegało wątpliwości, że banderowcy zdawali sobie sprawę z dysproporcji sił własnych i ZSRR, represyjności i bezwzględności sowieckiego systemu policyjnego, czy wreszcie z jego nieograniczonych możliwości propagandowego i ideologicznego oddziaływania na społeczeństwo Ukrainy. W OUN-B doskonale rozumiano też, że umiędzynarodowienie walki na razie nie będzie możliwe, przynajmniej tak długo, jak długo toczyć się będzie wojna, i ZSRR będzie niezbędny Zachodowi do pokonania III Rzeszy. Liczyli jednak, że po jej zakończeniu, różnice interesów geopolitycznych doprowadzą do rywalizacji świata zachodniego z ZSRR i w konsekwencji do konfrontacji militarnej, co otwierałoby nowe perspektywy dla sprawy ukraińskiej. Jest rzeczą znamioną, że w podobny sposób prognozowało rozwój wypadków również polskie podziemie antykomunistyczne i środowisko rządu londyńskiego.

Drugim istotnym założeniem koncepcji walki OUN-B i UPA było dążenie do wywierania wpływu na rozwój sytuacji w ZSRR, poprzez wspieranie ruchów niepodległościowych innych narodów zamieszkujących sowieckie imperium i w konsekwencji rozsadzenie ZSRR od wewnątrz⁵⁶. Wydaje się, że ukraińscy nacjonałiści przeceniali swoje możliwości w tym względzie, nie rozumiejąc istoty sowieckiego systemu.

Ponowne zajęcie przez Armię Czerwoną Zachodniej Ukrainy oznaczało zamknięcie pierwszego etapu walki wyzwolenczej ukraińskich nacjonalistów, tj. formowania zbrojnego ruchu oporu, ale jednocześnie stanowiło początek następnego: zmagania w warunkach sowieckiej okupacji. UPA podjęła heroiczną walkę z bezwzględnym i zdeterminowanym przeciwnikiem, dysponującym miażdżącą przewagą w każdej płaszczyźnie działania. W obliczu ponoszonych strat i niemożności kontynuowania walki na dotychczasową skalę, dowództwo UPA zaczęło powoli redukować liczebność oddziałów partyzanckich, przede wszystkim na obszarze działania UPA – Piwnicz⁵⁷.

Wydawać by się mogło, że niepomysłny rozwój wypadków na froncie wschodnim zapoczątkuje zmianę niemieckiej polityki w kwestii ukraińskiej. Tak się jednak nie stało. Brak spójnej koncepcji polityki wschodniej, będący następstwem rywalizacji różnych ośrodków władzy III Rzeszy, pozostawiał sprawę otwartą. Z inicjatywą „upodmiotowienia” Ukraińców w dalszym ciągu występował Rosenberg, propagator koncepcji utworzenia państwa ukraińskie-

⁵⁶ *Ukrajinska Hołowna Wyzwolna Rada, knyha I: 1944-1945*, s. 34-35.

⁵⁷ K o s y k, dz. cyt., s. 445-446.

go jako przeciwwagi dla Sowieckiej Rosji, a przy tym ściśle powiązanego z Niemcami. Jesienią 1944 r. inicjatywę w sprawie ukraińskiej niespodziewanie podjęli wysocy funkcjonariusze SS, skupieni wokół Gotloba Bergera – szefa głównego urzędu SS. Jako osoba odpowiedzialna za uzupełnienia w SS, podjął on starania na rzecz nakłonienia Ukraińców do idei utworzenia nowych ukraińskich jednostek w ramach formacji SS. Sprawa przyszłości Ukrainy wykraczała poza kompetencje SS, jednak Berger skłonny był zainicjować rozmowy z liderami ukraińskich ugrupowań nacjonalistycznych na temat powołania ukraińskiego przedstawicielstwa politycznego. W okresie od sierpnia do października 1944 r., na skutek zabiegów SS zwolniono z obozów koncentracyjnych Tarasa Bulbę – Borowca, Stepana Bandere, Andrija Melnyka i wiele innych ukraińskich osobistości⁵⁸.

Początkowo Niemcy zaproponowali Banderze rozpoczęcie konsultacji dotyczących powołania ukraińskiego komitetu i formowania kolejnych ukraińskich jednostek wojskowych. Bezsprzecznie stanowiło to wyraz uznania dla jego roli jako lidera ukraińskiego środowiska emigracyjnego i przywódcy zbrojnego podziemia na Ukrainie. Bandera odrzucił jednak propozycję, domagając się uznania przez Niemcy ukraińskiej państwowości. Niepowodzeniem zakończyła się również misja Melnyka. Jego koncepcje, postulujące m.in. przyznanie Ukrainie statusu sojusznika III Rzeszy, hitlerowcy odrzucili, traktując jako zbyt daleko idące. W tej sytuacji Niemcy uznali, że większe szanse wypracowania *modus vivendi* będzie miała osoba zajmująca drugorzędną pozycję w polityce, ale za to bardziej kompetentna w sprawach wojskowych. Osobą tą stał się płk Pawło Szandruk, były oficer armii URL i Wojska Polskiego, rekomendowany przez Andrija Lewickiego, powiązanego ze środowiskiem byłego rządu UNR⁵⁹.

Obaj przywódcy OUN, dotychczas podzieleni w swoim stosunku do III Rzeszy, teraz konsekwentnie stali na gruncie uznania ukraińskiej państwowości jako podstawy politycznych relacji z Niemcami. Dziwić może jednak sam fakt podtrzymywania kontaktów z hitlerowcami w obliczu ich nieuchronnej klęski czy zaznanych represji i osobistych krzywd – jak w przypadku Bandery lata spędzone w obozie koncentracyjnym i śmierć dwóch braci zamordowanych w Oświęcimiu.

12 marca 1945 r. powołany został Ukraiński Komitet Narodowy, na którego czele stanął Pawło Szandruk. Trzy dni później UKN uznany został przez

⁵⁸ T o r z e c k i, *Kwestia Ukraińska w polityce III Rzeszy*, s. 335-336.

⁵⁹ A r m s t r o n g, dz. cyt., s. 179-180.

niemieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych za jedynego przedstawiciela narodu ukraińskiego. Równocześnie rozpoczęto formowanie Ukraińskiej Armii Narodowej, w skład której weszła m.in. dywizja SS „Hałyczyna”. We władzach komitetu nie znaleźli się jednak przedstawiciele OUN, którzy albo nie zaakceptowali formuły komitetu, albo też zostało im to uniemożliwione przez Niemców. Bandera wraz ze swoimi zwolennikami ponownie przeszedł do podziemia⁶⁰.

Ocena działalności OUN w czasie II wojny światowej nie może być – wbrew pozorom – jednoznaczna. Wybuch wojny zastał OUN podzieloną przede wszystkim na tle przywództwa, przy istnieniu minimalnych różnic programowych i podobnej strategii politycznej. Obie frakcje dążyły do zbudowania niepodległego państwa ukraińskiego, opierając swe plany na założeniu nieuchronności konfliktu III Rzeszy z ZSRR. Przy braku jednoznacznego stanowiska Niemiec w sprawie przyszłości Ukrainy, zarówno Bandera jak i Melnyk usiłowali realizować własne cele. Obaj traktowali też współpracę z hitlerowcami dość instrumentalnie. Utworzenie grup pochodnych, a następnie, w miarę postępów Wehrmachtu, przejmowanie lokalnej administracji, organizowanie spółdzielczości, redakcji gazet itp., zazwyczaj wbrew intencjom Niemców, świadczy o autonomiczności ich działań. Najdobitniejszym świadectwem niezależnej polityki OUN był „akt 22 czerwca 1941 r.”, który postawił hitlerowców wobec faktów dokonanych i zmusił ich do zajęcia stanowiska w sprawie ukraińskiej. To m.in. odmowa banderowców rozwiązania rządu Stečki i duża aktywność obu frakcji OUN wywołała niemieckie represje, których ofiarą padły setki, jeśli nie tysiące nacjonalistów. Począwszy od jesieni 1941 r. działacze OUN zaczęli trafiać do więzień i obozów koncentracyjnych, a wielu zostało zamordowanych w katowniach gestapo i masowych egzekucjach. To otrzeźwiło OUN. Nacjonałiści zrozumieli wreszcie, że nie są i nigdy nie będą partnerem III Rzeszy, a niepodległe państwo ukraińskie nie mieści się w planach narodowych socjalistów. Z całą pewnością wydarzenia z lata i jesieni 1941 r. zapoczątkowały przechodzenie OUN do konspiracji. Najwcześniej uczyniła to frakcja banderowska.

Nie należy również zapominać, że OUN-B zorganizowała drugą, co do wielkości, armię partyzancką Europy Wschodniej – Ukraińską Powstańczą Armię. Walka tej formacji, będąca początkowo reakcją na niemieckie represje i aktywność sowieckiej partyzantki, wkrótce przybrała charakter ogólnonarodowego ruchu oporu. Również jako armia insurekcyjna walczyła od połowy

⁶⁰ K o s y k, dz. cyt., s. 450-451.

1944 r. na terenach wchodzących w skład ZSRR i Polski. Ale nie można pominąć bezspornego faktu, że frakcja banderowska OUN i kontrolowana przez nie UPA, zainicjowała i przeprowadziła depolonizację Zachodniej Ukrainy, dopuszczając się masowych zbrodni. Symbolem zbrodniczych działań UPA stał się dla Polaków Wołyń. To właśnie ten element działalności ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego negatywnie zaważył na jego ocenie w dotychczasowej historiografii polskiej i współczesnych opiniach Polaków.

Nie ulega jednak wątpliwości, że OUN była ruchem o charakterze totalitarnym i skrajnie nacjonalistycznym, zdecydowanie i bezwzględnie realizującym własne cele. Trzeba jednak pamiętać, że nacjonalizm był zjawiskiem powszechnym w latach II wojny światowej. Jego pokłosiem stała się bezprzykładna w dziejach tragedia i cierpienie milionów ludzi.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- „Do zbroji” R. 1, sierpień 1943, nr 2, Litopys UPA, t. I [nova seria]. Wydannija Hołownoho Komandowannia UPA, Toronto–Kyjiw 1995.
- „Ideja i Czyn” Orhan Prowodu OUN, 1942-1946. Peredruk pidpilnoho żurnau, red. J. Majiw-skyj, J. Sztendera, Toronto–Lviv 1995-1996.
- Postanowy III-ho Nadzwyczajnoho Welykoho Zboru Orhanizaciji Ukrajinskich Nacjonalistiw, „Ideja i Czyn” R. 2, 1943 r., nr 5, Litopys UPA, t. XXIV.
- Ukrajinska Hołowna Wyzwolna Rada, knyha I: 1944-1945. Dokumenty, oficijni publikacii i materijały., Litopys UPA, t. VIII, pid. red. P. Poticznego i J. Sztendery, Toronto–Lviv 1980-1992.

Opracowania i artykuły

- A r m s t r o n g J. A., Ukrainian Nationalism, New York–London 1963.
- B u l b a - B o r o w e ć T., Armija bez derżaw, Lviv 1993.
- Encykłopedija Ukrainoznawstwa, t. IX, Lviv 2000, reprints wydań 1955-1984.
- H e i k e W. D., Ukrajinska Dywizja „Hałyczyna”, Toronto–Paryż–München 1970.
- H r y c a k J., Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu, Lublin 2000.
- K o s y k W., Ukrajina i Nimeczczyna u druhih switowij wijni, Paryż–Nju-York–Lviv 1993.
- Ł y s i a k - R u d n y ć k y j I., Istoryczni esse, t. II, Kyjiw 1994.
- M a ń k o w s k i Z., Między Wisłą a Bugiem. Studium o polityce okupanta i postawach społeczeństwa, Lublin 1978.
- M i r c z u k P., Narys Istoriji OUN, t. I, Mjunchen–Łondon–Nju-Jork 1968.
- M i r c z u k P., Ukrajinska Powstanśka Armija 1942-1952, Lviv 1991, reprints wydania z 1953.

- P a s t e r n a k J., Narys istoriji Chołmszczyny i Pidlaszczia, Winnipeg 1968.
- P o l i k a r p e n k o H., Orhancija Ukrajinškych Nacjonalistiw pid czas druhoj switowij wijny, w: Na zow Kyjewa. Ukrajinškyj Nacjonalizm u druhoj switowij wijni.
- P o t i c h n y j P., Polityczna dumka ukraińskoho pidpilja 1943-1951, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne” 1993, z. 103.
- P r o k o p M., Heneza, ustrij i platforma UHWR, „Suczasnist” 1978, nr 7-8.
- S o d o l’ P., Ukrajinska Powstancza Armija, 1943-1949. Dowidnyk, Nju-Jork 1994.
- S z u l i a k O., Wo imjia prawdy, Rotterdam 1947.
- T o r z e c k i R., Geneza Rozłamu w Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” t. V, 1969.
- T o r z e c k i R., Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945, Warszawa 1972.
- T o r z e c k i R., Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej, Warszawa 1993.
- T u r o w s k i J., S i e m a s z k o W., Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939-1945, Warszawa 1990.
- Ukrajina-Polszcza. Ważki pytannia. Materiały II miznarodnoho seminaru istorykiw „Ukrajinsko-polski widnosyny w 1918-1947 rokach”, Warszawa 22-24 trawnia 1997, t. 1-2.
- W y s o c k i R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia, Lublin 2003.
- Zbirnyk statej, spohadiw i dokumentiw, red. K. Mel’nyk, O. Łaszczenko, B. Weryha, Kyjiw 1993, s. 450-481.
- Ž d a n o w y c z O., Na partyzanškomu fronti, w: Na zow Kyjewa. Ukrajinškyj Nacjonalizm u druhoj switowij wijni. Zbirnyk statej, spohadiw i dokumentiw, red. K. Mel’nyk, O. Łaszczenko, B. Weryha, Kyjiw 1993, s. 330-345.

ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS DURING THE SECOND WORLD WAR

S u m m a r y

The outbreak of World War II found the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) divided into two fractions: the supporters of Stepan Bandera and those of Andrij Melnyk. The conflict was based on differences on the strategy of struggle for independence as well as on the generation conflict. Bandera, representing young national activists, was of the opinion that OUN's actions in the lands occupied by the Soviets should be intensified, and its politics should be independent of any outer factors. Melnyk, in turn, who managed the OUN's *Prowid*, (Leadership) was supported by Ukrainian emigration circles – by veterans of World War I and of struggle for independence of the years 1917-1921. He represented the conservative wing, opting for a closer collaboration with the Third Reich, in whose politics he saw the factor that could change the Versailles order.

In the years 1940-1941 the final split happened in the OUN. Two organizations emerged, which started fighting each other: OUN-M [supporters of Melnyk] and OUN-B [supporters of Bandera]. Despite the differences concerning the strategy, both the fractions collaborated to a varying degree with the Germans, getting their support for their own initiatives on the self-government, cultural, economic and military planes.

Both Bandera's and Melnyk's groups treated the German aggression on the USSR as a breakthrough in their attempts to regain independence. However, too much activity, as well as too much autonomy in them, especially on the side of Bandera's camp, that exceeded the limits set by the German leaders, led to a change in German policy towards the Ukrainian nationalists and to use of repressions against them. This, in turn, made the two fractions pass to the underground, which starting from 1942 assumed the form of resistance movement.

The greatest achievement of the nationalist resistance movement was forming the Ukrainian Insurgent Army (UPA) that ultimately was controlled by OUN-B. UPA started to fight at the same time the German occupational troops, the Soviet guerillas and the Polish underground forces striving after independence. OUN-B and UPA are also responsible for mass murders they committed on Polish inhabitants of Volhynia and Eastern Galicia.

Starting with 1943 the nationalist movement represented by OUN-B and OUN-M started slowly to depart from extreme nationalism and the fascist principle of leadership, accepting the rules of pluralism and democracy.

Translated by Tadeusz Kartowicz

Słowa kluczowe: Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, OUN, OUN-B, OUN-M, banderowcy, melnykowcy, Ukraińska Powstańcza Armia, ukraiński ruch nacjonalistyczny, II wojna światowa, Ukraina.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists, OUN, OUN-B, OUN-M, Ukrainian nationalists supporting Bandera, Ukrainian nationalists supporting Melnyk, Ukrainian Insurgent Army, Ukrainian nationalist movement, World War II, Ukraine.